ARCHIEFJES

IX

Joannes-Augustinus Van Caneghem

(1770-1858)

Van 'Architecte-Voyer' tot 'Provincialen Bouwmeester'

7 - Watermerken 1795-1800

Marc VANDAELE

ARCHIEFJES

JOANNES-AUGUSTINUS VAN CANEGHEM 1770 – 1858

Van Architecte-Voyer tot Provincialen Bouwmeester : WATERMERKEN

7a - De watermerken van het Van Caneghem-archief : 1795-1800

De documenten in het VC-archief hebben – gezien het feit dat ze reeds twee eeuwen hebben overleefd – hun waarde als historische getuigenis van die zeer bewogen periode in onze geschiedenis. Ze openbaren wat zich op de achtergrond van de officiële gebeurtenissen afspeelde. Het doornemen ervan liet nog een ander facet aan bod komen : de **watermerken**, die op zichzelf weer een geschiedenis in DE geschiedenis vormen. De brieven, getuigschriften, tekeningen werden één per één gescand, nadien doorgelicht en de watermerken in categorieën geschikt. Hiervoor moest ik de hulp inroepen van het bekende standaardwerk van W.A. CHURCHILL : ***Watermarks in paper in Holland, France, England, etc. in the XVIIth and XVIII centuries and their interconnections***. Ik heb dus ettelijke uurtjes in de stadsbibliotheek te Brugge doorgebracht om enige basiskennis op te doen i.v.m. watermerken. Een ganse wereld ging voor me open. Op het internet **was** en **is** de site ***GRAVELL WATERMARK ARCHIVE*** van onschatbare waarde bij het identificeren van het watermerk. Google leidde me naar heelwat interessante sites die het over **watermerken** hebben. *(lijst achteraan)*
Mijn eigen oogst verder verborgen houden, zou onverantwoord zijn. Met veel plezier laat ik ze deel uitmaken van mijn ARCHIEFJE over de architecte-voyer. Het zal zeker een 'delight' zijn voor geïnteresseerden die er veel meer over weten dan ikzelf.
Het geleidelijk ontdekken van al die watermerken bracht de noodzaak mee ze te ordenen. Voormelde bronnen *(Churchill / Gravell)* leerden me dat ze moesten geschikt worden volgens het thema van het watermerk (descriptor) en dat daarbij moest opgegeven worden welke de afmetingen ervan waren. Ook het gedateerde document moest vermeld worden. Het besluit was dat ik een zestiental *'primary descriptors'* had, die op zichzelf nog eens nader konden bepaald volgens bijkomende kenmerken *(secondary descriptors)*. Een cirkel kon **alleen** voorkomen, zoals ook een leeuw **alleen** kon voorkomen. Een leeuw in een cirkel werd dan vermeld, én bij **cirkel**, én bij **leeuw**.

Mijn *'primary descriptors'* uit het **Van Caneghem-**archief, in alfabetische volgorde :

1	**BIJENKORF**
2	**CIRKEL**
3	**HANDJE**
4	**HOLLANDSE TUIN**

Om het beste resultaat te bereiken, is het aangeraden het ARCHIEFJE **WATERMERKEN 1795-1800** op het scherm te bekijken en in te zoomen.

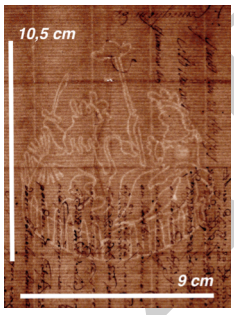
ARCHIEFJES

5	**HOORN**
6	**INITIALEN**
7	**KROON**
8	**LANDNAAM**
9	**LEEUW**
10	**LELIE**
11	**NAAM**
12	**PAARD - Ruiter**
13	**PRO PATRIA**
14	**SCHELP**
15	**SCHILD**
16	**SPECIAAL**

Watermerken periode 1795 – 1800 (Update – maart 2016)

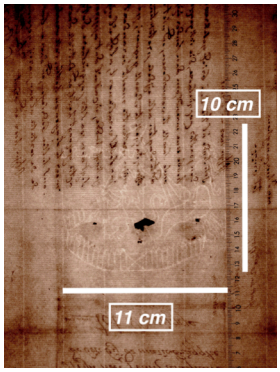
3. HANDJE - In het **Gravell Watermark Archive** wordt dit watermerk beschouwd als **hand**, en als **glove (handschoen).** De 'handen' die we zien in het Gravell Watermark Archive, hebben meestal de handpalm naar voren gericht (zowel linker- als rechterhand) zodat we de handlijnen kunnen onderscheiden. In ons geval lijkt het wel eerder **'glove'** te zijn als we de versiering aan de rand zien.
Het watermerk vinden we terug in een brief van **Jean Ryckaseys** (Ieper) aan zijn schoonbroer J.-A. VC, gedateerd 10 frimaire (30 november), waarschijnlijk 1797 of 1798. Het kreeg zijn plaats in de reeks : ***3.1 Handje van 30 november 1798 (?) = 10 Frimaire***.

4. HOLLANDSE TUIN - Het watermerk dat mij een stukje geschiedenis openbaarde… Heelwat VC-documenten uit die periode hebben een watermerk bestaande uit een leeuw en een vrouwelijk figuur, binnen een omheining. Het papier van deze brief (monnik **Braemt - 1797-07-29**) heeft een watermerk waarin we een strijdvaardige dame zien met een staf waarop een hoed steekt. Ze kijkt de linkerkant uit. Vòòr haar staat een leeuw – eveneens naar links kijkend – die met de linkerpoot zeven pijlen vasthoudt, en een zwaard in de klauwen van de rechterpoot. Beiden bevinden zich binnen een omheining, met vooraan een hekje (later zullen we zien dat er een initiaal in het hekje kan geplaatst worden en dat daaronder de naam van de papiermaker kan prijken vb. **A. Pannekoek**). In de reeds vermelde bronnen wordt dit de ***Hollandse tuin*** genoemd. Na enig opzoekwerk wordt het duidelijk : de

ARCHIEFJES

vrouwelijke figuur is de 'Bataafse maagd' met staf en vrijheidshoed, samen met de 'Bataafse vrijheidsleeuw' met zeven pijlen (Zeven provinciën) en zwaard.
Dit watermerk werd gecatalogeerd als …
4.1 Figuur (dame) met staf en hoed – Leeuw met zwaard en pijlenbundel binnen een omheining.
In latere brieven zullen we ook de Hollandse tuin ontmoeten met het personnage naar rechts gekeerd. (1823-08-06)

13. PRO PATRIA - Een andere brief van de monnik (**Charles Braemt – 1797-12-20**) vertoont diezelfde ***Hollandse tuin,*** maar nu vergezeld van de woorden ***Pro Patria.*** In de lijst behoort dit watermerk tot …
13.1 Pro Patria + Figuur (dame) met staf en hoed – Leeuw met zwaard en pijlenbundel binnen een omheining.
In de tijd van het internet is het verleidelijk om te weten te komen wat over die ***Pro Patria - Hollandse tuin*** in de andere taalgebieden wordt gezegd. In het Frans gaat het over 'une clôture', 'une jeune fille' … Het geheel wordt dikwijls aangeduid met : *filigrané* ***Hollandia.*** Engelstaligen hebben het over ***The Maid of Holland*** of ***The Maid of Dort (Dordrecht)***. In Duitsland spreken ze ook over het ***Hollandiawasserzeichen.***

Doorheen de jaren van het VC-archief zullen deze watermerken vaak voorkomen. Het opsporen van de betekenis van die ***Hollandse Tuin*** leidde me naar de geschiedenis van Nederland in de periode 1789-1820 en gaf me meteen een nauwkeuriger beeld van de politieke evolutie in de 'Noordelijke Nederlanden' gedurende die tijdspanne. Nederland kende eveneens woelige momenten tijdens de periode die wij in onze leerboeken als ***De Luikse -*** en ***De Brabantse Omwenteling*** kennen. De instelling van **de Bataafse Republiek** – reactie tegen de gevestigde, conservatieve orde in Nederland – viel samen met de aanhechting van onze streken bij Frankrijk (1795). Die **Bataafse Republiek** was geïnspireerd door de sirenenzang van de Franse vrijheidsgedachte. Het leerboek geschiedenis dat ik op school gebruikte, gaf summier de verdere evolutie van de Noordelijke Nederlanden. Wanneer Napoleon keizer wordt van Frankrijk (1804), creëert hij koninkrijken waarin hij zijn broers (of schoonbroer) als koning aanstelt. 1806 betekent het einde van de Bataafse Republiek, en broer **Louis-Napoleon** wordt ***'roi de Hollande'*** *. Wanneer onenigheid ontstaat tussen de twee broers, wordt korte metten gemaakt met het **koninkrijk Holland** en wordt Nederland deel van het **keizerrijk Frankrijk** (1810).

** Dat stukje Burgerlijke Stand is mij later zeer dienstig geweest tijdens de vele trips naar Parijs, met cursisten en vrienden. In 1806 was **Napoleon Bonaparte** nog niet gescheiden van **Joséphine de Beauharnais**. Broer **Louis-Napoléon** – roi de Hollande - was gehuwd met de dochter van Joséphine :*

ARCHIEFJES

ARCHIEFJES – J.-A. V C. - Watermerken - M. Vandaele 4

Hortense. ***Louis*** *en* ***Hortense*** *hadden o.a. een zoontje* ***Louis-Napoleon****, die later president zou worden van de Tweede Republiek (1848-1851) en nadien Tweede keizer van Frankrijk :* ***Napoleon III*** *(Second Empire 1851-1870).* ***Hortense*** *was dus eigenlijk terzelfdertijd stiefdochter en schoonzuster van Napoleon, en 'schoonzuster' van haar moeder (!!). De broer van Hortense –* ***Eugène –*** *huwde met de dochter van de koning van* ***Beieren*** *en zal zich volledig ten dienste blijven stellen van zijn stiefvader.*
Het spreekt vanzelf dat ooit, vele van mijn trips in het teken stonden van een historische plaats …

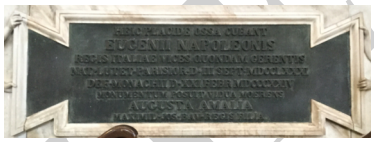

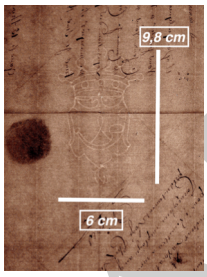

Tijdens een verblijf op het schiereiland ***Reichenau****, in het Bodenmeer, moesten we zeker even naar de Zwitserse kant van het meer gaan om er het Napoleonmuseum te bezoeken in* ***Arenenberg****.* ***Hortense*** *vestigde zich daar en stierf er in 1837. Ook haar zoon en schoondochter – l'impératrice* ***Eugénie*** *– verbleven soms in Arenenberg.*

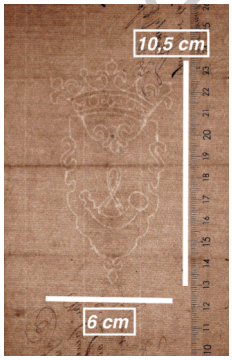

In de Sankt-Michaëlkirche te München zien we het monument dat opgericht werd voor Hortenses broer – ***Eugène de Beauharnais*** *– die getrouwd was met* ***Augusta-Amalia****, de dochter van de koning van Beieren. Eugène was 'vice-roi d'Italie. Zijn stiefvader (Napoleon) was 'roi d'Italie'.*
Even googlen : ***Joséphine, Hortense*** *en* ***Eugène de Beauharnais.***

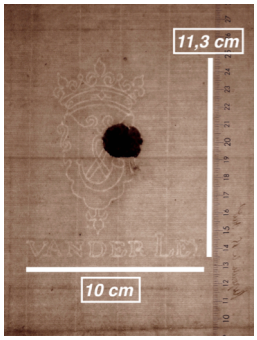

5. HOORN - In een document van **1795-08-02** (**Leclerc)** vinden we dit watermerk terug. In mijn lijst kreeg het als beschrijving : ***5.20.a Hoorn in sierschild - bovenaan Kroon - onder het sierschild, Initiaal G.***
De kroon lijkt enigszins op een hertogelijke kroon met de voorstelling van edelstenen die lijken op bollekes. 'Beoefenaars der wapenkunde' (heraldici) zullen er wel meer in zien. Het schild heeft een eerder ongewone vorm. De letter (initiaal) **G** als aanhangsel verwijst vermoedelijk naar de papiermaker of –molen.

Een brief van **Verminck** (commis van **Vanlerberghe**) gedateerd **1798-10-22**, heeft ook een hoorn in het watermerk.
5.20 Hoorn in sierschild – bovenaan Kroon.
In de kroon onderscheiden we de lelie. Onderaan is er geen initiaal maar een kleine versiering. De vorm van het schild is nogal grillig.

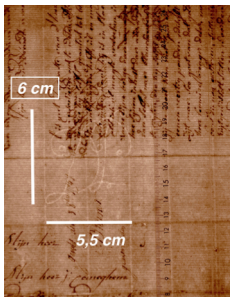
ARCHIEFJES

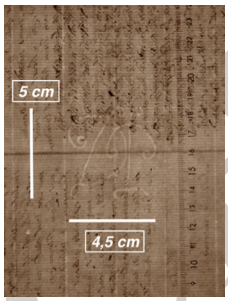

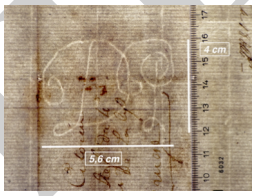
Een variant op **5.20** kreeg het nummer … ***5.23 Hoorn in sierschild + Kroon – onderaan de Naam VANDER LEY.***
Die **VANDER LEY –** die we heel dikwijls terugvinden in de vorm van de initialen **VDL** – komt dikwijls terug in het VC-archief. In het huidig internettijdperk is het nu gemakkelijk zich te informeren i.v.m. die 18de eeuwse papierindustrie in Nederland. Het volstaat - op internet – even op te zoeken ***Vander Ley, Honig, Van Gerrevink …*** geassocieerd met ***Papiermakers,*** om een manna van informatie over de zaandamse en andere papiermolens te bekomen. Brief **Ryckaseys 1798-11-02.**

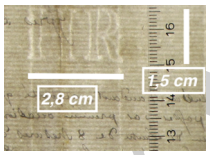
5.25 Hoorn in sierschild + 4 (horizontaal gespiegeld), met A (?) aan de basis + COURTALIN. Het schild heeft een sierlijke vorm en schijnt bovenaan een **lelie** te vertonen. Onder het schild, een aanhangsel met een **4** die horizontaal gespiegeld is + **A** (?) (Brief **1798-09-26 Vanlerberghe**).
COURTALIN (Seine-et-Marne) werd reeds vermeld in de Dictionnaire Universel, Géographique, Statistique … Vol. 2 :
Il y a une papeterie qui doit sa réputation au citoyen Réveillon, qui était fabricant de papier peint à Paris ; il s'y fabrique des papiers vélins, et toutes sortes de papiers pour l'écriture et l'impression …

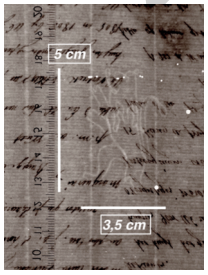

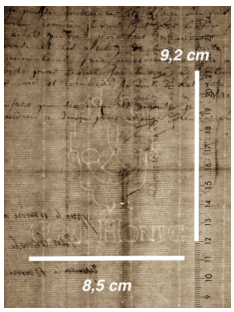

6. INITIALEN - Deze 3 brieven hebben als watermerk ***6.18 Initialen DP (arabesk).*** We constateren dat er weinig' standvastigheid' zat in het maken van die *initialen*, zowel wat betreft formaat als de zorg waarmee de letter werd gemaakt. Links, een brief van monnik **Braemt (1797-10-03)**. Midden, het watermerk in de brief van pastoor **Coquelaere (1797-12-13).** Rechts, een brief van **Vanlerberghe (1798-11-01).**

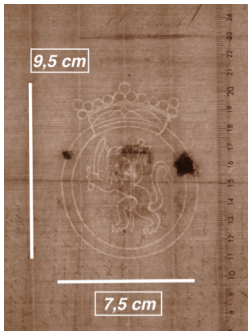

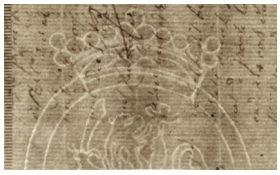
Een andere brief van **Vanlerberghe (1799-01-10)**, is een volledig blad met aan de linkerzijde, de initialen ***HR (6.29)*** ; aan de rechterzijde, ***11.16.a*** (gedeeltelijk) **= *Hoorn in sierschild – zonder kroon – onderaan C & I HONIG,*** dat volledig te zien is in een andere brief van **Vanlerberghe (1798-12-30).**

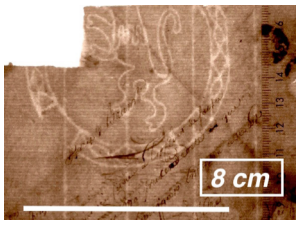
9. LEEUW - In een verzameling van brieven **1797 (COPIES** – in boekvorm) vinden we dit watermerk terug : ***9.12 - Klauwende leeuw, niet in schild.***

ARCHIEFJES

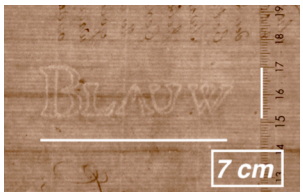

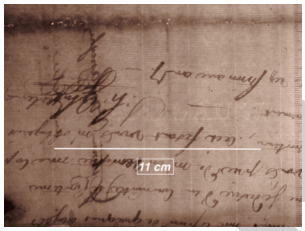
In een brief van **P.M. Dewulf (Ypre 1798-10-20)** hebben we het watermerk ***9.18 Leeuw met zwaard en staf + hoed – in dubbele Cirkel, met kroon bovenop.***
Het is het enige document met het volledig watermerk. Onduidelijkheid is er in het bovenste gedeelte van de staf. Gelukkig heeft de heer **Dewulf** op **23 oktober 1798** nòg een briefje geschreven met papier van dezelfde soort, maar waar het draadfiguurtje dat het watermerk creëert, niet misvormd is. De leeuw houdt wel degelijk een staf/stok vast waarop een hoed steekt. Het is zeker **hoed en staf** die we in de **Hollandse Tuin** ontmoet hebben. De vorm van het zwaard is ook lichtjes afwijkend.

Voor de volledigheid dient hier ook het fragment van een watermerk bijgevoegd te worden. De leeuw is er afgebeeld in een cirkel die er als een versieringsband omheen loopt. Het is een briefje van **Vanlerberghe (1798-10-24)**. Het watermerk werd 'voorlopig' gecatalogeerd als : ***9.21.0 Klauwende leeuw (naar links kijkend), in dubbele cirkel. (kroon ?)***

De watermerken met een naam kregen het nummer **11 - NAAM**. Een brief van **Heindrijckx (1798-10-13)** heeft het watermerk ***11.3.a BLAUW***, een naam die regelmatig terugkomt, gecombineerd met **BRIEL**, ofwel als **D & C BLAUW**.

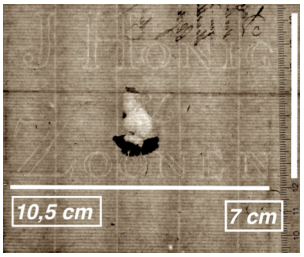

11.3.b. D & C BLAUW – Dit watermerk vinden we terug in een brief van **Ghyselen (1798-12-19).** De **D** staat voor **Dirk** (vader) en **C.** voor **Cornelis** (zoon), papiermakers in de tweede helft van de 18de eeuw. *(even googlen met **BLAUW**)*

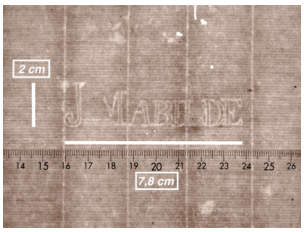

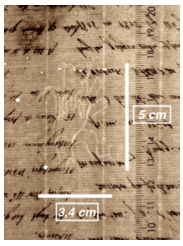
Een brief **van J-B Ryckaseys (Ypere 1798-11-14)** heeft als watermerk een sierschild met daarin een **hoorn** (mondstuk rechts), daaronder **C & I HONIG**. Het kreeg het nummer ***11.16.a – Hoorn in sierschild – zonder kroon - onderaan C & I HONIG.*** Ook in enkele brieven van **Vanlerberghe** vinden we dit watermerk geheel **(1798-01-21) (1798-12-30)** of gedeeltelijk **(1799-01-10)** terug.

ARCHIEFJES

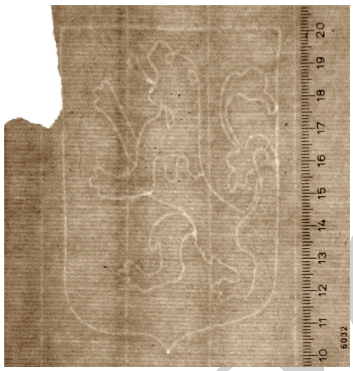
11.17 J. HONIG & ZOONEN komt voor in de brief die dokter **J.-F. Van Damme** op 17 mei 1798 aan het echtpaar **J.-A. Van Caneghem – De Beir** geschreven heeft om de geboorte aan te kondigen van *'een frissche dochter'*. Mevr. Van Caneghem is immers de zus van Mevr. Van Damme.
Hetzelfde watermerk zien we in een document van **1829**.

In de bundel kopieën van brieven uit het jaar 1797, bevindt zich het watermerk ***11.27 J. Mabilde.***
Aan de linkerzijde van het blad bevindt zich het watermerk ***9.12*** **Klauwende Leeuw, niet in schild**.

Dit zijn de watermerken uit de periode **1795-1800**. Zoals we kunnen merken bevinden zich alle watermerken in 'handgeschept' papier. In de jaren zeventig - in *Fontaine de Vaucluse* - maakte ik voor het eerst kennis met het echte 'papier scheppen'. In de 'Papeterie' aan de *Chemin de la Fontaine* werd gedemonstreerd hoe de papierpap werd gemaakt ; er werden toen zelfs bloemblaadjes aan toegevoegd om het resultaat wat 'op te fleuren'..

De meeste documenten in het VC-archief zijn van het type **'vergépapier'**. De papierpap werd uit de bak geschept met een rechthoekig, houten kader waarin koperen draden in zeefvorm waren gespannen. We merken steeds de vele, dichte horizontale lijnen van de draden, en dan de vertikale lijnen van de ondersteunende, dikkere draden ***(9.13 Klauwende Leeuw in schild*** – 1791). Soms is het omgekeerd, en liggen de dikkere ribben horizontaal (watermerken beeltenis van Napoleon – 1808). Daarbovenop werden dan de initialen of het logo van de papiermaker vastgemaakt. Dat het niet altijd lukte om de draad van het watermerk goed vast te maken, kunnen we regelmatig constateren …

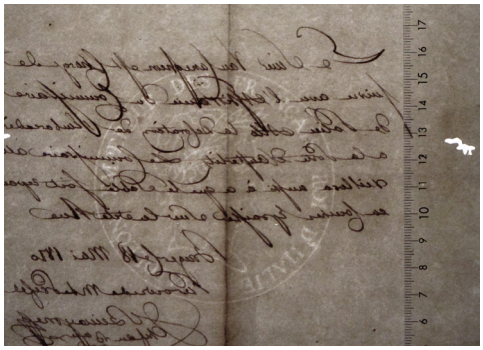
In de documenten van het VC-archief kon ik vaststellen dat de afstand tussen de vertikale lijnen varieerde tussen 2,5 en 3 cm.

Op het internet kan men zich in alle talen overvloedig informeren over de geschiedenis van het fabricageproces van papier. Trefwoorden als **vergépapier – vergeure – velijn – vélin – laid – wove - James Whatman …** *zullen leiden naar de geschiedenis van het papier.*

ARCHIEFJES

ARCHIEFJES – J.-A. V C. - Watermerken - M. Vandaele 8

Hoewel het **velijn**papier reeds bekend was in de 18de eeuw, moeten we toch wachten tot de 19de eeuw vooraleer dat papier opduikt in het VC-archief.

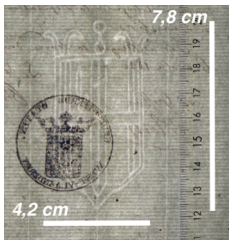

Deze brief op velijnpapier, gedateerd **1810-05-18**, heeft het watermerk met de beeltenis van **Napoleon - Keizer der Fransen - Koning van Italie**. In het papier zijn de horizontale en vertikale lijnen verdwenen (afgezien van de vouwlijn in de brief). We zien nog steeds de 'papierpap' in de textuur van het papier. Het is in **1818** dat er een document opduikt met als watermerk **J(ames) Whatman,** de naam van de man die midden 18de eeuw, aan de basis ligt van het **velijn**procédé**.** In **1833** is er een brief met als watermerk **: *11.42.a J Whatman – CDL & Cie.*** *(Eventjes googlen met **James Whatman papermaker**)*

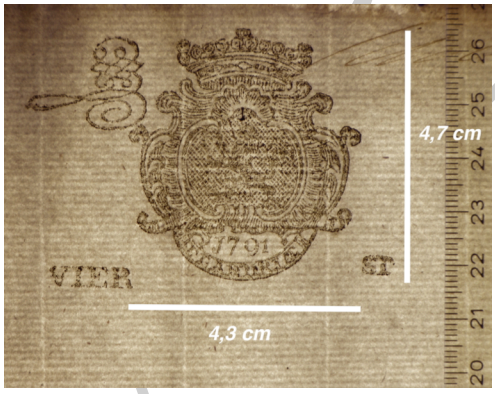

Het oudste document (1769) in het VC-archief is een uittreksel uit het doopregister van **Maria Reubens** (St-Salvatorparochie). In de lijst heeft het watermerk het nummer ***15.14.a – Wapenschild van de City of London*** - schild met St-Joriskruis en zwaard in het eerste kwartier = linker bovendeel *(Wikipedia – Vlag van de **City of London**)*. Verscheidene documenten uit de jaren 1819, 1820 en 1824 hebben dit watermerk.

1820-10-06 - Courtray

Een los blad – met het watermerk ***9.13 – Klauwende leeuw in schild*** (zie hierboven, illustratie bij '**vergépapier**') – heeft bovenaan een mooie stempel met leeuw, in rocailleversiering. Bovenaan een kroon. Onderaan : ***1791*** en het woord ***FLANDRIAE.*** De datum wijst op de terugkeer van het Oostenrijks bestuur na de woelige tijd van de omwentelingen in Luik en in Brabant. Mogelijk was het een blad dat diende als wikkel voor een papierbundel (riemkap).

Voor wie tenzeerste geïnteresseerd is in **watermerken** en **heraldiek**, zal het **ARCHIEFJE** i.v.m. de watermerken uit het VC-archief, zeker welkom zijn. Volgende periode (1807 – 1814) zal watermerken bevatten die getuigen van de tijd toen we deel uitmaakten van het Franse Keizerrijk, en onze voorouders Franse staatsburgers waren.

M.V. 2015

ARCHIEFJE

Interessante websites die me geholpen hebben …

www.papetiers-filigranes.eu/presentationlimoges12octtest.pdf

https://fr.wikipedia.org/wiki/Filigrane

http://www.papetiers-filigranes.eu

https://nl.wikipedia.org/wiki/Nederlandse_Maagd

http://www.papiergeschiedenis.nl/geschiedenis_fotos_vangelder_beeldmerken.htm

https://www.flickr.com/photos/siarchives/8182824981

http://bookhistory.blogspot.be/2014/09/devon-watermarks-pro-patria.html

http://www.persee.fr/doc/bec_0373-6237_1893_num_54_1_447756_t1_0558_0000_4

http://www.islamicmanuscripts.info/reference/books/Heawood-1950-Watermarks/Heawood-1950-Watermarks-1-034-065.pdf

http://www.kennislink.nl/publicaties/gy-zyt-vry-gy-zyt-gelyk

http://alpha.inventaire-condorcet.com/iDocuments/Documents/Repertoire_selectif_des_filigranes.pdf

http://onh.nl/nl-NL/verhaal/8189/c-j-honig-breet-papier-van-wereldfaam

http://www.avignon-et-provence.com/fabrication-du-papier/vallis-clausa/vente-calligraphie.htm#.ViKzgtZqA6F

https://nl.wikipedia.org/wiki/Papier

© Koen De Langhe (Collectie van riemkappen en watermerken)

ARCHIEFJES